

An abstract artwork featuring a face and a large eye, rendered in a collage style with various shades of red, orange, and brown. The face is partially obscured by torn paper effects, and the eye is prominent on the right side.

PROBLEMATYKA KOBIECA – KONTEKSTY

pod redakcją
Marka Jezińskiego
Magdaleny Nowak-Paralusz

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

PROBLEMATYKA KOBIECA KONTEKSTY

pod redakcją
Marka Jezińskiego i Magdaleny Nowak-Paralusz

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Toruń 2013

Recenzent

Janusz Golinowski

Opracowanie redakcyjne

Iwona Wakarecy

Projekt okładki

Monika Pest

Na okładce wykorzystano pracę: @ bruniewska – Fotolia.com

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2013

ISBN 978-83-231-3040-6

WYDAWNICTWO NAUKOWE UMK

ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

REDAKCJA: tel. (56) 611 42 95; fax (56) 611 47 05

e-mail: wydawnictwo@umk.pl

DYSTRYBUCJA: tel./fax (56) 611 42 38

e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

DRUK: Wydawnictwo Naukowe UMK

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

KONTEKSTY POLITYCZNE

Agnieszka Lipińska-Grobelny, Anna Kowalczyk Czy w polityce istnieje kobiecy i męski styl porozumiewania się?	15
Agnieszka Kwiatkowska Efekty zastosowania systemu kwotowego w Polsce	29
Katarzyna Perdzińska Kampania kobiet czy kobiety kampanii?	55
Natalia Krzyżanowska Płeć w sferze publicznej na przykładzie analizy dyskursu prasowego..	75
Barbara Smoczyńska Matka Polka w polityce RP	95

KONTEKSTY HISTORYCZNE

Magdalena Nowak-Paralusz Dzieje historyczne jako tło dla współczesnej sytuacji kobiet w Polsce	123
Zuzanna Osmólska Płeć sektora pozarządowego w Polsce (2002–2010)	155
Arkadiusz Czwołek Ruch kobiecy na Białorusi – mit czy rzeczywistość?	177

Aneta Niewęłowska „Wieczyście małoletnie” – czyli kilka słów o pozycji społeczno- -prawnej kobiet w XIX stuleciu	197
KONTEKSTY PSYCHOLOGICZNE	
Anna Lubrańska Płeć a gotowość do zmiany	225
Wanda Czarnota Edukacja do partnerstwa	235
Bogusława Budrowska „Męskie”, „kobiece”: pomiędzy stereotypem a rzeczywistością	251
Magdalena Nowak-Paralusz, Jarosław Paralusz Neuroanatomiczne różnice między kobietą i mężczyzną	281
KONTEKSTY RÓŻNORODNE	
Olga Wadowska Wizerunek nieheteronormatywności w polskiej prasie opiniotwórczej. Przypadek „Polityki”, „Wprost” i „Tygodnika Katolickiego Niedziela”	303
Michał Wanke To nie jest sport dla kobiet. Rekonstruowanie stereotypów dotyczących płci i sportu na blogach	323
Aleksandra Dzik Kobieta w „męskich” dyscyplinach sportu – między konfliktem a spójnością ról	349
Anna Czerner, Anna Śliz Zdrowie czy uroda? Obszary ryzyka związane z inwazyjnymi metodami modelowania ciała	367
Katarzyna Wasilewska Aborcja – zbrodnia czy prawo do decydowania o własnym ciele. Dyskurs (nie)obecny	391
Literatura	407

Wstęp

Publikacja obejmuje szeroko pojętą problematykę kobiecą, wpisuje się w nurt badań analizujących położenie kobiet oraz mężczyzn w życiu społecznym i politycznym. W ostatnich dziesięcioleciach nieodłącznym elementem naukowej dyskusji stała się kategoria płci jako element różnicujący. Od lat uczeni deliberują o relacji zachodzącej między genetyką – kulturą – środowiskiem a płcią. Według współczesnych koncepcji naukowych należy rozróżniać kategorie płci biologicznej, płci psychologicznej czy rodzaju. Płeć jest podstawowym kryterium kategoryzacji ludzi, którego dziecko uczy się bardzo wcześnie, i nie można zaprzeczyć, że to dzięki wpływom kulturowym tworzy się obraz siebie uwzględniający pojmowanie kobiecości i męskości [Wojciszke 2002; Bem 2000]. Kategoria płci jest narzędziem poznania samego siebie i orientacji społecznej. Pojęcia „płeć”, „rodzaj” i „tożsamość płciowa” są nieprecyzyjne, a ich pole terminologiczne często się zająbia. Termin „płeć” w powszechnym rozumieniu określa zarówno płeć biologiczną, jak i płeć psychiczną, odnosi się do cech posiadanych i nabywanych. Wielu badaczy nie zgadza się z tak szerokim zastosowaniem tego terminu i proponują wprowadzić rozróżnienie na płeć (*sex*) i rodzaj (*gender*). Zróżnicowanie pojęcia pozwoli na oddzielenie różnic społecznych, psychicznych i biologicznych. Często jednak w literaturze i w badaniach oba terminy stosowane są zamiennie, co nie pozwala na oderwanie się od posługiwania się analogią pomiędzy płcią biologiczną i psychiczną. W Polsce również nadal nie ma rozróżnienia na *sex* i *gender*, zarówno płeć biologiczna, jak i psychiczna

nazywane są jednakowo „płcią”. Płeć (*sex*) odnosi się do właściwości biologicznych odróżniających osobniki żeńskie od męskich, jest nam dana, nie można jej się nauczyć. Właściwości te obejmują różne funkcje reprodukcyjne, hormony i anatomię. Są one uniwersalne, zdeterminowane przez czynniki biologiczne i całkowicie niezależne od czynników społecznych. Przyczyniły się w trakcie rozwoju ludzkości do wykształcenia ról społecznych, a także do definiowania istot ludzkich jako kobiet i mężczyzn. Czynniki biologiczne mogą wywoływać predyspozycje behawioralne [Wojciszke 2002: 305, Zimbardo 2004: 184]. Płeć psychiczna, społeczno-kulturowa (*gender*¹) jest w przeciwieństwie do płci biologicznej wyuczona. Wiąże się z różnorodnością zachowań i postaw osobników odmiennej płci biologicznej. W zależności od kultury w różnym stopniu płeć psychiczna wiąże się ze zróżnicowaniem codziennych czynności i zakresem tolerancji na zachowania postrzegane jako niezgodne z własną płcią [Zimbardo 2004: 184]. Płeć społeczna najczęściej rozumiana jest jako społecznie i kulturowo konstruowana identyfikacja jednostki z konkretną rolą płci, związaną z określonymi wzorcami kobiecości i męskości panującymi w społeczeństwie. Wywiera silny wpływ na uczucia jednostki, sposoby zachowania, działania i preferencje, jest przypisana jednostce [Olechnicki, Załęcki 1999: 154]. Płeć psychiczna określana jest jako identyfikowanie się i poczucie przynależności do danej płci. Kształtuje się w pierwszych latach życia pod wpływem całościowego oddziaływania czynników wewnętrznych i zewnętrznych [Mandal 2000: 29]. Rodzaj – termin zaproponowany przez Ungera – jako opisujący cechy i zachowania uważane za odpowiednie dla kobiety i mężczyzny, jako etykieta społeczna, niemająca nic wspólnego z fizjologią. Obejmuje cechy przypisywane danej jednostce przez społeczeństwo oraz te cechy związane z płcią, które każdy dostrzega u samego siebie. Podobną definicję podaje Sherif jako „schemat służący do społecznej kategoryzacji jednostek” [Brannon 2002: 34]. Rodzaj to pojęcie oparte

¹ Termin „gender” związany jest z nurtami badawczymi z lat 70. i 80. ubiegłego wieku oraz z przemianami, jakie przyniosła druga fala feminizmu. Związany z potrzebą rozdzielenia kategorii płci biologicznej i społecznej, kulturowej.

na społecznej definicji sposobu, w jaki kobiety i mężczyźni powinni się różnić od siebie pod względem fizycznym, psychicznym i emocjonalnym. „Jest dynamiczną koncepcją społeczną, która zmienia się w zależności od kultury, klasy społecznej czy grupy etnicznej” [Wojciszke 2002: 305]. Rodzaj, jako kategoria społeczna, definiuje także status oraz pozycję kobiet i mężczyzn [Wojciszke 2002: 306]. Pojęcie płci psychicznej jest często stosowane zamiennie z terminem tożsamości płciowej. Tożsamość płciowa (*gender identity*) jest posiadaniem przez jednostkę poczuciem męskości lub kobiecości, przynależności do określonej kategorii rodzajowej, obejmuje także świadomość i akceptację własnej płci [Wojciszke 2002: 305, Zimbardo 2004: 184]. Jest duplikatem płci biologicznej oraz podmiotowym odzwierciedleniem społecznych i kulturowych wzorców płci [Mandal 2000: 29]. Rodzaj i płeć są rozróżniane jako jedne z pierwszych wyobrażeń o świecie społecznym we wczesnym dzieciństwie, we wszystkich kulturach wykorzystywane są przez jednostki do rozumienia i postrzegania świata. Prawdopodobnie jest to związane z dualnością tego podziału. Ponadto kategorie te traktowane są jako dychotomiczne, co powoduje łatwiejsze ich przyswajanie [Wojciszke 2002: 87].

Większość badań i analiz naukowych koncentruje się na uprzywilejowaniu męskiego doświadczenia i uznawania kobiecego za „inne”, akceptowanie mężczyzn i męskiej fachowości jako neutralnej normy dla kultury i gatunku, a kobiet i kobiecej praktyki jako odchylenia od zasad. Kwestia statusu płci jest kwestią sporów wśród badaczy, oscyluje pomiędzy dwiema skrajnymi koncepcjami. Jedna, najbardziej rozpowszechniona, mówi o kobiecie jako istocie podporządkowanej mężczyźnie, a druga, niezwykle rzadko poruszana, wskazuje na wyraźną dominację kobiet w społecznościach prehistorycznych (zwłaszcza w epoce kamiennej). Każda z idei miała legitymizować inny porządek społeczny: pierwsza patriariat i dominację mężczyzn, a druga matriariat lub, co najmniej, przeciwstawienie się absolutnej władzy męskiej [Ciechomska 1997: 5]. Kultury matriarchalne rozwijały się w kilku ośrodkach niezależnie od siebie: na Bliskim Wschodzie, w Azji Południowo-Wschodniej i na Saharze. Stamtąd rozprzestrzeniały się na sąsiednie tereny [Ciechomska 1997: 13]. Przez długi czas

kwitła kultura matriarchalna, dotyczyło to nie tylko porządku społecznego, ale również świata nadprzyrodzonego. Czczono kobiety jako źródło wszelkiego dobra oraz jako bóstwa. Powstawały także mity kosmogoniczne, w których świat istniał dzięki Wielkiej Bogini, mającej mężczyznę za towarzysza. Z czasem coraz bardziej umacniała się pozycja mężczyzny, słabła zaś rola kobiety – z opiekunki stała się przyczyną wszelkiego zła i chaosu. Ostateczny upadek matriarchalnego porządku nastąpił pod koniec drugiego tysiąclecia p.n.e., a powodem tego był najazd ludów indogermańskich oraz małżeństwa patrylokalne i przyjęcie zasady pochodzenia w linii ojcowskiej. Nowy typ świadomości, który zapanował po nastaniu porządku patriarchalnego, wpłynął na odmienną socjalizację jednostek. Każda z płci otrzymywała kulturowe wsparcie dla rozwoju części osobowości odpowiadającej wizerunkowi kobiety bądź mężczyzny i nakaz tłumienia zdolności „przynależnych” płci przeciwnej [Ciechomska 1997: 18]. Z czasem wszystkie zmiany następowały na niekorzyść kobiet, wzmacniały nierówności i podporządkowanie mężczyźnie oraz wyłączały je z wielu dziedzin życia. Samo słowo „patriarchat” rozpowszechniła Kate Millett, autorka *Sexual Politics*, która uznała go za całkowitą władzę społeczną i polityczną w rękach mężczyzn. Natomiast Adrienne Rich, w swojej pracy *Of Women Born*, uznała, że patriarchat to władza ojców, system społeczno-rodzinny, ideologiczny i polityczny, w którym mężczyźni przy presji bezpośredniej bądź pośredniej określają zadania kobiet i w systemie tym kobieta zawsze jest podporządkowana mężczyźnie [Bem 2000: 49].

Jednym z głównych nurtów w badaniach jest polaryzacja świata na publiczne – męskie i prywatne – kobiece. Nieliczne są społeczeństwa, w których moglibyśmy dostrzec rządy kobiet, a te, gdzie dominująca jest męska kontrola, są tak powszechne, że zostało to uznane za cechę charakterystyczną ludzkości. Kryterium płci jest jedynym warunkiem podziału grupy na podrzędne i dominujące [Wojciszke 2002: 147]. Mężczyźni mają wyższą niż kobiety pozycję społeczną, cieszą się większym autorytetem i poważaniem oraz posiadają zdecydowanie większą władzę zarówno w ramach społeczeństwa, jak i wobec zewnętrznych społeczeństw. To mężczyźni w głównej mierze decydują

o oddawaniu „pola” kobietom. Nie budzi więc wątpliwości fakt powolnego wdrażania regulacji prawnych zmierzających do równouprawnienia płci lub często całkowity ich brak. Według słów Patricka Geddesa i J. Arthura Thomsona „To, co zostało zdecydowane na etapie prehistorycznej protozoi, nie może zostać zmienione ustawą parlamentu”. Kobiety niemalże w każdej dziedzinie męskiej dominacji trafiają na „szklany sufit”, którego nie mogą przebić.

Wojciszke wymienia cztery pola dominacji mężczyzn: społeczeństwo, politykę i przywództwo oraz role społeczne. Mężczyźni jako główną sferę dominacji objęli społeczeństwo jako całość, cieszą się większym niż kobiety prestiżem i uznaniem społecznym, mają wyższy status oraz większy szacunek. Poza areną społeczną hegemonia mężczyzn rozciąga się również na sferę polityczną. Zdecydowana większość wysokich stanowisk politycznych i przywódczych znajduje się w męskich rękach. Trzeci i czwarty obszar należący do mężczyzn to przywództwo i przypisane role społeczne, które utrzymują lub wprowadzają porządek społeczny, oraz te podtrzymujące dominację społeczeństwa wobec innych społeczeństw [Wojciszke 2002: 149–150].

Naukowcy, wielcy myśliciele i wodzowie usankcjonowali nierówność płciową w konsekwencji czego do dziś żyjemy w skrzywionej rzeczywistości społecznej, w której wyższość przyznawana jest mężczyznom [Bem 2000: 25]. Twierdzenia o różnicach biologicznych na długo zdeterminowały postrzeganie kobiet w kategoriach „poddąństwa” wobec mężczyzn, traktowanie ich jak „drugiej płci”. Zresztą nawet w XXI wieku możemy dostrzec przejawy takiego myślenia. W dalszym ciągu ustalony przed wiekami porządek społeczny postrzegany jest jako jedyny słuszny i jedyny, który ma prawo obowiązywać. Wszelkie zmiany związane z rolami społecznymi kobiet i mężczyzn są wbrew naturze, a naruszenie istniejącego porządku grozi upadkiem społeczeństwa lub destabilizacją. Na świecie sytuacja kobiet jest trudniejsza niż mężczyzn ze względu na: silnie działające wartości religijne, tradycyjne podejście do roli kobiety i bardzo stereotypową politykę płci oraz niechęć i obawę mężczyzn przed oddaniem przywilejów kobietom.

Istotą publikacji jest uzupełnienie naukowych analiz funkcjonujących na polskim rynku wydawniczym w odniesieniu do badań nad

różnicami płciowymi. W omawianym obszarze badawczym niezwykle szybko dochodzi do zdezaktualizowania dotychczasowych dokonań i powstaje potrzeba nieustannego uzupełniania wcześniejszego stanu badań. Książka obecnie stanowi jedną z najbardziej aktualnych refleksji nad rolą płci w polityce i społeczeństwie. Zmiany zachodzące wraz z modernizacją społeczeństw wpłynęły na to, że kategoria płci i jej uwarunkowań polityczno-społeczno-gospodarczych uzyskała wymiar makrospołeczny. Jedną z zalet opracowania jest prezentacja materiału faktograficznego, umożliwiające podjęcie bardziej pogłębionych teoretycznie badań porównawczych.

Ostatnie dekady, w Polsce związane z okresem transformacji, przyczyniły się do znaczącej zmiany w przestrzeni społecznej, gospodarczej i politycznej. Kobiety w procesie transformacji są zarówno kreatorami, jak i obiektami generowanych zmian.

Wraz z demokratyzacją współczesnych społeczeństw analizy różnic płci, czy to w kontekście gospodarki, polityki, czy sfery społecznej, nacechowane są silnie zabarwieniem ideologicznym, co przyczynia się do braku obiektywizmu w przedstawianych wnioskach i stereotypizowaniu obszaru badawczego. Założenia o nierówności płci i walka o równouprawnienie kobiet wraz z negatywną konotacją słowa „feminizm” i wszystkich jego odmian stały się przyczyną nie tylko negatywnego odbioru społecznego jako próby ataku na najwyższe wartości, ale również w nauce doprowadziły do postrzegania problematyki przez pryzmat ideologicznych sporów. Przedstawione w tomie artykuły z zakresu politologii, socjologii, psychologii i historii podejmują kwestię płci w różnych kontekstach. Książka jest próbą analizy współczesnych zjawisk z perspektywy przemian zachodzących w życiu współczesnych kobiet i mężczyzn, stanowi interesujący opis kobiecości i męskości.

Monografia adresowana jest do studentów politologii, socjologii, nauk społecznych, gender studies, antropologii i etnologii, dziennikarstwa, psychologii oraz pedagogiki. Może po nią sięgnąć każdy, kto interesuje się zagadnieniami przemian politycznych zachodzących w Polsce i na świecie w kontekście płci. Ma także zachęcić do analizy sytuacji kobiet i mężczyzn w obecnej rzeczywistości społeczno-politycznej.